УДК 373.54:821.161.2

Ю.Ю. ТИМОШЕНКО, С.В. СИВАШ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті визначено й проаналізовано сучасні підходи до процесу розвитку читацької компетентності школярів під час вивчення української літератури. Запропоновано ефективні методи та прийоми формування в школярів читацьких умінь, визначено закономірності організації навчально-виховного процесу з вивчення літератури, що передбачає види діяльності учнів, у яких формуються вміння творчо мислити, сприймати глибинний зміст твору літератури, вести діалог з автором, емоційно реагувати на зображені автором художні ситуації.

Ключові слова: *читацька компетентність, учень, розвиток, українська література, взаємодія.*

Стратегічним загальнодержавним завданням сучасної української освіти на початку нового тисячоліття є створення оптимальних умов для особистісного зростання та творчого самовираження кожної особистості. Ці тенденції оновлення й реформування освіти передбачають формування нового покоління, здатного навчатися протягом життя, оберігати та примножувати цінності національної культури.

Але слід зауважити, що початок третього тисячоліття відзначається серйозними негативними тенденціями в культурі, серед яких – глобальне падіння інтересу до читання, особливо серед молоді. Читання як засіб отримання інформації та необхідна передумова інтелектуального розвитку поступово втрачає свою актуальність, поступаючись телебаченню та електронним комунікаціям.

Загальновідомим є той факт, що підтримка читання – це стратегічно важливий елемент культури, інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації, творчого розвитку особистостей та соціальної активності українського суспільства.

Сучасний навчально-виховний процес спрямований на виховання учня як суб’єкта власної культури й життєтворчості. Школа, учитель, класний керівник мають сприяти духовному розвитку та саморозвитку особистості, навчити вихованців мистецтву творити себе й своє життя. Читання має сприяти не тільки розширенню та поглибленню знань учнів, розвитку їх пізнавальної активності, а й формуванню в них певних якостей особистості, що впливають на успішне оволодіння знаннями.

Головну роль у цьому процесі відіграє книга. Тому пропаганда читання, виховання інформаційно-бібліографічної та читацької культури, формування вміння користуватися книгою, довідковим апаратом, розвиток пізнавальних інтересів – пріоритетні напрями спільної діяльності педагогів та батьків.

© Тимошенко Ю.Ю., Сиваш С.В., 2014

Суттєво вплинули на розвиток читацької культури школярів дослідження відомих педагогів та психологів: Р. Бамбергера, П. Блонського, Л. Виготського, Д. Ельконіна, П. Каптерева, О. Леонтьєва, А. Макаренка, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Теоретичні та методичні засади проблеми розвитку читацької компетенції особистості висвітлено в працях Ф. Буслаєва, В. Водовозова, І. Огієнка, В. Острогорського, В. Стоюніна та ін.

Проблему формування читацьких інтересів і потреб як засобів пізнання світу та самопізнання особистості вивчали Л. Айзерман, Г. Бєлєнький, Т. Бугайко, Н. Волошина, С. Гуревич, В. Маранцман, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник.

Водночас узагальнений аналіз результатів навчання школярів, численні теоретичні та емпіричні спостереження дають підстави констатувати загальне падіння читацької культури в суспільстві, зниження інтересу до літератури. Особливо гостро ця проблема постала при вивченні літератури в старших класах, коли процес читання школярів стає менш керованим з боку вчителя.

Слід зазначити, що, за даними соціологічних досліджень, для 73% населення країни читання не є провідним інтересом, а кожен четвертий українець не відкриває книг узагалі. У 2009 р. серед тих, хто щоденно відкривав книгу, був 31% людей до 30 років, а в 2013 р. – лише 23%.

Мета статті – визначити й проаналізувати особливості розвитку читацької компетентності школярів у процесі вивчення української літератури.

Видатний педагог В.О. Сухомлинський писав: “Основною з істин моєї педагогічної віри є безмежна віра у виховну силу книги. Школа – це насамперед книга... Книга – це потужна зброя, без неї я був би німим або недорікуватим; я не міг би сказати юному серцю й сотої частки того, що йому треба сказати і що я говорю. Розумна натхненна книга нерідко вирішує долю людини” [4].

Відповідно до Державного стандарту, зміст літературного компонента спрямовано на досягнення належного рівня сформованості вміння читати й усвідомлювати прочитане, розвиток інтересу до художньої літератури, до читання загалом, розкриття за допомогою літератури національних і загальнолюдських цінностей, формування гуманістичного світогляду особистості, розширення її культурно-пізнавальних інтересів; виховання поваги до звичаїв, традицій українського народу, толерантного ставлення до культури інших народів.

Метою літературного читання є формування читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою комунікативної й пізнавальної компетентності, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в основній школі.

У процесі навчання відбувається становлення читача, що здатний до самостійної читацької, творчої діяльності, здійснюється його мовленнєвий,

літературний, інтелектуальний розвиток, формуються морально-естетичні уявлення й поняття, збагачуються почуття, виховується потреба в систематичному читанні.

Для досягнення зазначеної мети передбачено виконання таких завдань: формування в учнів навичок читання як виду мовленнєвої діяльності; ознайомлення учнів з дитячою літературою в авторській, жанровій, тематичній різноманітності; формування в них соціальних, морально-етичних цінностей за допомогою художніх образів літературних творів; формування вмінь сприймати, розуміти, аналізувати різні види літературних і навчальних текстів з використанням елементарних літературознавчих понять; розвиток мовлення учнів, формування вмінь створювати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого); формування в учнів прийомів самостійної роботи з різними типами та видами дитячих книжок; умінь здійснювати пошук, відбір інформації для виконання навчально-пізнавальних завдань; розвиток творчої літературної діяльності школярів; виховання потреби в систематичному читанні як засобі пізнання світу, самопізнання та загальнокультурного розвитку.

На нашу думку, актуальність зазначеної проблеми полягає в тому, що розвиток новітніх технологій потребує набагато кращого вміння читати, ніж раніше. Це пов’язано з тим, що останніми десятиріччями стрімко зростає обсяг інформації, яку необхідно засвоїти для успішної подальшої життєвої діяльності. А це, у свою чергу, потребує збільшення темпу читання, швидкості розуміння, прийняття рішення. Тож читання стає основою освіти та самоосвіти.

Підтримка читання – це стратегічно важливий елемент культури, інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації, творчого розвитку особистості та соціальної активності українського суспільства.

Зазначимо, що науковці *читацьку компетентність* тлумачать як володіння комплексом читацьких знань, умінь і навичок, ціннісних ставлень учня, які надають йому можливість свідомо здійснювати пошук книг, відбір інформації для вирішення навчально-пізнавальних завдань і виявляються в процесі сформованості повноцінної навички читання, розуміння текстів різних жанрів, обізнаності з колом читання (доступного дітям цього віку), сформованості особистісних ціннісних суджень щодо прочитаного.

Читацька компетентність інтегрує в собі такі компоненти: *когнітивний* (володіння загальнокультурними й предметними знаннями як результатом навчально-пізнавальної діяльності, а також знаннями про способи діяльності); *комунікативний* (мовленнєвий розвиток, який визначається зв’язністю, змістовністю та образністю мовлення, влучністю й доречністю використання мовних засобів у створенні художнього образу, вживання тропів та інтонаційних засобів виразності з метою передачі власних думок, почуттів; сформованість умінь, необхідних для повноцінного спілкування з художнім твором, здатність вести бесіду про прочитане, створювати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого), робити висновки,

сформулювати власну думку щодо прочитаного; відповідати на запитання за змістом прочитаного, уміти обґрунтовувати свою відповідь); *ціннісний* (розуміння соціальних, морально-етичних цінностей, відображених у літературі; сформованість системи моральних і етичних цінностей учня (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо); уміння визначати та обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати власні моральні позиції)); *діяльнісний* (сформованість способів діяльності, володіння певними вміннями й навичками). Кожен із цих компонентів може бути поданий як інтегрована якість особистості.

Аналіз широкого кола джерел, наукових праць з досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що педагогічна реакція на нові виклики часу має бути багатоплановою, послідовною та системною. Особливе й значуще місце в системі гуманітарних знань посідає мовленнєва діяльність, яка є найважливішим засобом усебічного виховання й розвитку учнів.

Як зазначає О. Савченко, завдяки активному засвоєнню змісту предметів освітньої галузі "Мова і література" у дітей поглиблюються уявлення про навколишній світ, розвивається образне мислення; здійснюється патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання. Так, у процесі викладання української мови, окрім інших завдань, реалізується соціокультурна лінія, зміст якої передбачає мовленнєвий розвиток і виховання у процесі читацької діяльності учнів [3, с. 167].

Згідно з теорією О. Савченко, у сучасній школі "формується не просто учень, який уміє читати і писати, а виховується *мовна особистість* з відповідними ціннісними орієнтирами, розвиненими комунікативними можливостями, мотивацією до самостійного читання". І додає: "Ці якості увінчують зусилля вдумливих учителів, батьків, бібліотекарів, які мотивують дітей до спілкування з найкращими книгами" [3, с. 168].

Сьогодні діти тягнуться до комп'ютерних технологій, як свого часу старше покоління до книги, а середнє – до кінематографа й телебачення. Це наслідок сьогодення: кожна доба має свої засоби самовираження. Проте не варто забувати, що ігнорування здобутків минулого щодо книжкової культури та історичних коренів є так само небезпечним, як і їх міфологізація. Надзвичайно багата етнічна книжкова культура нашого народу дає підстави сподіватися на майбутній розвиток книжкової культури дитинства [2].

Зважаючи на це, перш за все, конкретизуємо складники читацької компетентності: це складова загальної культури особистості, комплекс знань, умінь і почуттів читача, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного і глибокого сприйняття й засвоєння літературного тексту.

Оцінювання впливу літератури на дітей здійснюється в трьох аспектах: *освітньо-змістовому* (літературна ерудиція, знання текстів прочитаних творів; фактичні знання з літератури (знання з теорії та історії літератури, літературної критики, оволодіння логікою аналізу творів)); *практичному*; *ціннісно-орієнтаційному* (здатність сприймати конкретні художні

твори, оцінка цих творів на основі власних почуттів, особисті читацькі інтереси, естетичний смак).

Пріоритетними напрямами спільної діяльності педагогів, бібліотеки, батьків є: пропаганда читання; виховання інформаційно-бібліографічної та читацької культури; формування вміння користуватися бібліотекою, її послугами; книгою; довідковим апаратом; розвиток пізнавальних інтересів.

Дійсно, читання – це надважкий процес, що вимагає уваги, напруження, фізичних та розумових сил. Розрахунки й дослідження вчених доводять, що при читанні протягом однієї години в день дитина за період шкільного життя прочитає 150–170 книжок обсягом 300 сторінок. А на кожний рік припадає від 13 до 14 книг.

На нашу думку, технологія розвитку читацької діяльності учнів у процесі вивчення мови та літератури буде продуктивною за умов: переосмислення з погляду сьогодення змісту, методів, прийомів і видів навчальної діяльності; реалізації моделі розвитку читацької діяльності школярів, розробленої з урахуванням специфіки читання як виду естетичної рецепції; упровадження комп'ютерних технологій навчання; використання в навчальному процесі інтерактивних видів та форм роботи; організації дослідницької діяльності школярів.

У процесі експериментального дослідження нами визначено, що оптимальним вирішенням проблеми залучення учнів до читання є побудова соціально-педагогічної взаємодії: від особистості до суспільства й від суспільства до особистості на основі двобічного діалогічного спілкування всіх зацікавлених сторін.

Таким чином, технологічний інструментарій соціально-педагогічної взаємодії в залученні до читання сучасних школярів поданий нами як сукупність окремих напрямів діяльності, реалізація яких матиме послідовний і синхронний характер залежно від рівня вирішення проблем.

Організаційний механізм кожного з названих напрямів визначено логікою таких етапів взаємодії:

1. Пошук "однодумців" в освітньому й соціальному середовищі школи, зацікавлених у вирішенні проблем залучення до читання сучасних школярів засобами соціально-педагогічної взаємодії.

2. Уточнення принципових позицій, ціннісних домінант і моральних пріоритетів суб'єктів взаємодії.

3. Аналіз наявного досвіду суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії на предмет виявлення потенціалу у вирішенні проблем залучення до читання.

4. Створення умов для соціально-педагогічного проектування в спільній діяльності.

5. Аналіз ефективності взаємодії на рівні якісних і кількісних показників залучення школярів до читання шляхом отримання зворотного зв'язку з боку учасників.

Логіка педагогічного супроводу залучення школярів до читання передбачає:

– кваліфіковану комплексну педагогічну діагностику можливостей, здібностей та інтересів, труднощів читача-школяра;

– інформаційну підтримку всіх суб'єктів супроводу (дитини, її батьків, її близького дружнього оточення, класного керівника, зацікавлених педагогів) у галузі проблем залучення до читання;

– створення умов для забезпечення готовності школяра до читацької діяльності, педагогічну підтримку та сприяння в проблемних ситуаціях читацького розвитку;

– створення умов для розширення поля читацьких орієнтацій школяра;

– розробку й реалізацію соціокультурних, освітніх програм, концентруючи читацькі потреби школярів;

– створення відкритого мотивувального середовища культури читання за допомогою взаємодії з батьками та референтним оточенням школяра.

Педагогічний супровід є формою індивідуальної роботи з учнем у вирішенні проблем залучення до читання, його можна розглядати як самостійне педагогічне завдання в структурі освітнього процесу школи навіть у ситуації, коли залучення до читання не є загальним стратегічним завданням педагогічного колективу. Проте ефективність цього способу зумовлена цілою низкою чинників, одним з яких є мотивувальний простір культури читання, що є наслідком комплексного, системного підходу.

Висновки. Отже, читацьку компетентність можна вважати результатом компетентнісного навчання, тому доцільно визначити її місце в загальній психолого-педагогічній системі людських компетентностей. Доведено, що урок української мови та літератури є тим дієвим та ефективним чинником впливу на заохочення дітей до постійного, зацікавленого читання, виховуючи інтерес до рідної мови, прагнення якомога краще оволодіти навичками самостійної читацької діяльності.

Список використаної літератури

1. Івасюк Л. Формування самоосвітньої компетенції на уроках мови та літератури : проект / Л. Івасюк // Школа. – 2008. – № 7. – С. 35–40.

2. Петренко О. Феномен української дитячої книги / О. Петренко // Рідна школа. – 2000. – № 11. – С. 61–64.

3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – 3-тє вид., без змін. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.

4. Сухомлинський В.О. Проблеми всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 651 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.

Тимошенко Ю.Ю., Сиваш С.В. Особенности развития читательской компетентности школьников в процессе изучения украинской литературы

В статье определяются и анализируются современные подходы к процессу развития читательской компетентности школьников при изучении украинской литературы. Предложены эффективные методы и приемы формирования у школьников читательских умений, определены закономерности организации учебно-воспитательного процесса по изучению литературы, предусматривающие виды деятельности учащихся, в которых формируются умения творчески мыслить, воспринимать глубинный смысл произведения литературы, вести диалог с автором, эмоционально реагировать на художественные ситуации, изображенные автором.

Ключевые слова: *читательская компетентность, ученик, развитие, украинская литература, взаимодействие.*

Tymoshenko J., Sivash S. Features of development of reading competence of schoolchildren in studying Ukrainian literature

The paper defines and analyzes modern approaches to development readership competence students in the study of Ukrainian literature. Proposed effective methods and techniques of forming students 'readers' skills defined patterns of organization of educational process for the study of literature, providing student activities, which are formed in the ability to think creatively, to perceive the deeper meaning of a work of literature, to conduct a dialogue with the author, emotionally react to situations art depicted by the author.

The mechanism of deepening literary artistic perception of students, also including its components such as emotional response activity of the imagination and perception of the content and form of the product in their unity. When this proved the dependency of the aesthetic response to students on their overall level of development, including the development of imagination, which is closely associated with the emotional response to the events depicted in the work and artistic images. These laws stipulate relationship skills in readers concrete perception of images and situations work, generalizing their essence, which expresses the artistic intent of the writer. Developed in article methodical system formation is based on readers' abilities registered emotional emotions students developed recreating and creative imagination, capacity for empathy, aesthetic pleasure, desire to enter into the subtext, as well as the ability to perceive the product in its artistic integrity, collate and analyze the work, have the skills speech and writing.

Key words: *reading competence, student development, Ukrainian literature, interaction.*